

TRADUCERILE LATINE ALE BIBLIEI ȘI ORIGINILE SINTACTICE ALE LIMBILOR ROMANICE*

CLAUDIO GARCÍA TURZA
CILENGUA – Centro Internacional de Investigación
de la Lengua Española, La Rioja

1. Introducere

Prezenta comunicare supune atenției domeniul de cercetare „Influența Bibliei, traduceri și exegeza în istoria limbii spaniole din prima fază a evoluției până astăzi”, inclus în proiectul de cercetare denumit „Biblias Hispánicas” de la Centrul Internațional de Cercetare a Limbii Spaniole (CILENGUA). Ne-am oprit în fața uneia dintre perspectivele cele mai interesante ale acestui proiect și, totuși, o perspectivă mai puțin așteptată, aproape neașteptată.

Cu alte ocazii, am ales să vorbesc despre influența Bibliei înseși (și a creștinismului) asupra nivelului gramatical al limbii spaniole și al celorlalte limbi romanice: înnoirea viitorului latin, sintagmele adverbiale de mod formate cu ajutorul substantivului *mente* și crearea articolului romanic. Mai sunt, însă, de discutat multe altele, atât despre aceste probleme gramaticale, cât și despre alte subiecte, de la influența Bibliei în dezvoltarea modului de creație metaforică până la înnoirea vocabularului sau neobișnuita frecvență a expresiilor biblice.

De la începutul decadelor 1930-1940 au apărut lucrările lui Joseph Schrijnen, de la Universitatea Catolică din Nijmegen, tocmai despre latina creștină și, puțin mai târziu, lucrările discipolei sale celei mai distinse, Christine Mohrmann, tot despre latinitatea creștină. Este adevărat că, cel puțin din perspectiva hispanisticii actuale, aceste contribuții ale școlii din Nijmegen sunt abia amintite, deși atitudinea cu care au fost primite de latiniști a fost diferită; aceștia, deși califică drept exagerate concepțiile de bază ale Școlii respective, le acceptă cu respect și le consideră roditoare și salutare pentru că au contribuit la recunoașterea importanței creștinismului pentru istoria limbii.

Cum am putut constata, având suficiente mărturii, în lingvistica contemporană se subliniază și se laudă rolul jucat de Biblie și de creștinism ca fenomene ce introduc o nouă concepție asupra vieții, idei și valori revoluționare în mediul religios, social și cultural, ceea ce ajunge să dea naștere unei schimbări radicale de mentalitate. Astfel, lingviștii, urmând principiul interrelaționării dintre limbă, cultură și societate, arată că acele importante schimbări de mentalitate și de experiențe au afectat în mod obligatoriu limba, exercitând asupra acesteia o profundă influență.

Totuși, când vine vorba să se aprecieze concret gradul de afectare, majoritatea lingviștilor, uneori cu nesiguranță sau cu manifestări confuze, se limitează la a prezenta noi forme de exprimare care influențează aproape în mod exclusiv sfera lexicală și pe cea semantică. Această nepotrivire aparentă pleacă, în general, de la faptul că profesioniștii lingvisticii se ghidează după principiul, asumat fără nicio dezbateră, potrivit căruia schimbările radicale de mentalitate sau de cultură nu pot influența nivelurile lingvistice de bază, care sunt morfologia și sintaxa.

Ei bine, împotriva acestui principiu general acceptat s-au ridicat abordări în mod evident opuse ale unora dintre cei mai distinși lingviști contemporani. Cu altă ocazie ne-au interesat, în mod concret, contribuțiile lui E. Coșeriu și ale lui R. Lapesa cu privire la înnoirea viitorului latin și, respectiv, la crearea articolului romanic. Și concluzia la care ambii ajung este următoarea: creștinismului i se datorează originea sau dezvoltarea unor importante transformări gramaticale precum înnoirea viitorului latin și crearea articolului romanic, menționate mai sus (Lapesa, *HLE*, p. 65: „La romanici, influența spirituală a Creștinismului a lăsat nenumărate urme”; Coșeriu, *ELR*, p. 36: „Înnoirea viitorului latin trebuie să fie inclusă, deci, printre multiplele schimbări lingvistice motivate prin nevoile expresive ale creștinismului”).

Se știe că, în concepția adeptilor teoriei Școlii din Nijmegen, datorită creștinismului s-a produs o profundă diferențiere lingvistică și aceasta, odată cu triumful religiei, cu propagarea creștinismului, a devenit limba comună a Occidentului latin, în așa fel încât elementele distinctive care caracterizau limba tuturor creștinilor au sfârșit prin a constitui patrimoniul comun al Imperiului, o societate obligată să se numească pe sine însăși creștină. În acest sens, chiar mai interesant, din punct de vedere tehnico-lingvistic, este ceea ce Joseph Schrijnen înțelegea prin *limbă comună* în contextul istoric dat. Concepția sa apare formulată cu exactitate în acest pasaj: „Le latin vulgaire, qui se trouve à la base des langues romanes, est la langue commune qui s'est constituée, à partir du Ve siècle déjà, dans toute l'étendue de l'Empire romain; elle est la résultante des tendances continues d'unification et de rapprochement des langues cultivée et vulgaire, tant l'écrite que parlée. Mais cette koinê n'est autre chose que la latinité chrétienne élargie” (*Le latin chrétien devenu langue commune*, 1934, p. 96).

Este ușor de verificat, totuși, că majoritatea filologilor, în loc de diferențieri lingvistice, aleg să vorbească doar de noi forme de exprimare care afectează în mod direct și aproape exclusiv lexicul și semantica, prin cunoscuta revoluționare produsă în interiorul conceptelor. Bastardas, printre alții, nu acceptă teoria Școlii din Nijmegen deoarece aceasta contrazice, în opinia lui, principiul general asumat de către lingviști conform căruia o limbă specială sau de grup restrâns nu se poate diferenția de limba comună în ceea ce privește nivelurile lingvistice de bază, care sunt morfologia și sintaxa, în așa fel încât diferențele lingvistice pot apărea doar la nivel de lexic, printr-o înnoire a vocabularului. Faptul că se vorbește de o *morfologie* sau de o *sintaxă creștină* ar însemna, în general, după cum spunea Löfstedt (*Late Latin*, Oslo, 1959, p. 68), „a misuse of language”. Cu toate acestea, nu vrem să reducem la tăcere ceea ce considerăm adevărata convingere personală a lui Bastardas,

deși în acest caz el o exprimă dintr-un unghi mai degrabă discursiv decât empiric, după care influența creștinismului a atins spații lingvistice mai ample decât cele ale câmpului lexico-semantic; dacă nu, cum altfel ar trebui să interpretăm decât ca pe o ‘rotunjire’ această presupunere sugestivă pe care el o formulează de două ori în mod similar: „Sin duda el cristianismo debe de haber contribuido a dar a las lenguas románicas la fisonomía que les es propia, y no sólo por lo que al léxico se refiere, pero esa influencia es muy difícil de ponderar al faltar, como decíamos, los elementos de contraste” [= Fără îndoială, creștinismul trebuie să fi contribuit la a le da limbilor romanice aspectul propriu, și nu doar în ceea ce privește lexicul, dar această influență este mai greu de estimat dacă lipsesc, cum spuneam, elementele de contrast] (J. Bastardas, *El latín de los cristianos. Estado actual de su problemática*, 1973, p. 16-17)?

Este interesant, deci, să observăm că există tendința de a se omite investigarea posibilei influențe a creștinismului în însăși structura gramaticală a limbii latine pur și simplu din cauză că se intuiește existența unor dificultăți particulare în această cercetare și, astfel, se optează doar pentru analiza influenței sale în lexic, ținând cont de faptul că aceasta, pe bună dreptate, este considerată evidentă. J.J. Bustos Tovar (*Contribución al estudio del cultismo léxico medieval*, Madrid, 1974, p. 61) este, se pare, de aceeași părere: „El cristianismo aporta una serie de factores nuevos al mundo espiritual romano que, es obvio, hubieron de reflejarse en la lengua. Sin entrar en el problema de si la nueva noción del mundo y de la vida influyó sobre determinadas estructuras lingüísticas, sí es fácil advertir su aportación al léxico” [= Creștinismul aduce o serie de noi factori lumii spirituale romane care, este evident, trebuiau să se reflecte în limbă. Fără a pune problema dacă noua noțiune asupra lumii și a vieții a influențat anumite structuri lingvistice, este într-adevăr ușor să se observe contribuția ei în lexic]. Altfel, nu aș adăuga, ca argument în plus în favoarea incontestatului principiu menționat, faptul că aceleași publicații ale Școlii din Nijmegen, principala responsabilă de stimularea studiilor despre latina creștină, se orientează în majoritate spre lexic, ceea ce duce la o disproporție evidentă față de studiile gramaticale. O asemenea atitudine este ușor de explicat, după F. Gonzalez Ollé, „pues suele examinarse ese latín, tenido por lengua especial, con referencia al clásico, y en este, el clásico, la principal atención normativa recaía sobre el vocabulario” [= întrucât se obișnuiește să se examineze acea latină, luată în considerare ca limbă specială, cu referire la cea clasică, unde principala atenție normativă cade pe vocabular] (*Los orígenes (remotos) de la sintaxis románica*, în L. Santos Río (coord.), *Palabras, norma, discurso. En memoria de Fernando Lázaro Carreter*, Salamanca, 2005, p. 661).

2. Originile îndepărtate ale sintaxei romanice.

Noi contribuții din traducerile latine ale Bibliei

Să intrăm, fără alte amânări, în spațiul dedicat studiului influenței traducerilor și interpretărilor biblice în limba spaniolă, unde, din motive care țin de importanța a

conținutului, am ales o singură parte, cea a influenței versiunilor *Vetus Latina* și *Vulgata* în sintaxa spaniolă și romanică, care s-ar putea intitula *Traducerile latine ale Bibliei și originile sintactice ale limbilor romanice* sau *Originile îndepărtate ale sintaxei romanice. Noi contribuții din traducerile latine ale Bibliei*. Ar rămâne pentru altă dată numeroasele traduceri actuale ale Bibliei, trecând prin variatele traduceri medievale și versiuni biblice, texte asupra cărora, cu o perioadă de timp în urmă, am făcut cercetări intense la Centrul Internațional de Cercetare a Limbii Spaniole (CILENGUA).

Chiar de la începutul prezentării temei acestei comunicări (*Traducerile latine ale Bibliei...*), vreau să semnaliez interesul deosebit pe care îl găsesc în ea, preferând, în locul înșiruirii discursive, logice, nesiguranța, neliniștea, îndoielile, o dorință intensă de a mă clarifica, care, după diverse lecturi, după analiza argumentelor celorlalți și după o permanentă reflecție personală, mă face să mă întreb: originalitatea, înnoirea sintaxei în primele versiuni biblice latine, *Latina Vetus* și *Vulgata*, provine din atitudinea de fidelitate interpretativă a traducătorilor (mai întâi greci, apoi latini, inclusiv Ieronim), la care se adaugă dorința permanentă de facilitare a înțelegerii? Sau își are mai degrabă rădăcinile în textele așa-numitei *latine vulgare*? Sau este determinată de ambii factori?

Mărturisesc că, până nu demult, această întrebare, pur și simplu, nu exista pentru mine. Din lingvistica istorică spaniolă, mulți am crezut, fără doar și poate, că formarea specifică a sintaxei romanice (inclusiv a celei scrise), ca și a celorlalte niveluri lingvistice, începe să prindă contur în textele *latinei vulgare*. Prin urmare, imaginea latinei pe care ne-am făcut-o și pe care am transmis-o prin lucrările noastre de cercetare corespunde cu ceea ce am putea numi *latină populară*, în opoziție cu latina cultă, regulată, literară, a epocii clasice. Până în punctul în care, de fapt, susținem idealizarea *latinei vulgare* ca referent al latinei pure. Deși nu ignorăm faptul că, tocmai în afara mediului latiniștilor, există încă unii care identifică o bună cunoaștere a limbii latine cu a înțelege fără dificultate textele lui Cicero, Cezar sau Salustio, pentru a menționa doar autorii cu cele mai importante contribuții la crearea și fixarea limbii latine culte și literare.

Dar în aceste momente, dacă ne concentrăm asupra întrebării de la început, rolul esențial în cazul originii inovațiilor, al originalității sintaxei traducerilor latine ale Bibliei, nu îl deține în mod absolut, după părerea mea, latina vulgară. Acum nu mai cred să fie așa.

Punctul de plecare al acestei interesante problematice personale se găsește în două lucrări. Prima este cea a lui López García, specialist în lingvistică generală (Á. López García, *Cómo surgió el español. Introducción a la sintaxis histórica del español antiguo*, Madrid, 2000). Cealaltă, elaborată de F. González Ollé (citată mai sus), constituie mult mai mult decât o critică foarte amplă a cărții lui López García: este, mai ales, o contribuție unică la subiectul care ne interesează, un studiu care trebuie citit neapărat și care este exemplar din punct de vedere filologic. Pentru că nu putem uita că, în mod particular în acest caz, devine esențială metoda pur filologică: pentru a ajunge să dau o soluție problemei sunt necesare, într-adevăr, având în vedere doar perspectiva lingvistică, atât cunoștințe solide de ebraică, greacă și latină

biblice, de latină creștină, latină literară, latină vulgară (scrisă și vorbită), latină târzie și medievală, cât și de gramatică a limbilor romanice, în general, și a limbii spaniole, în particular. Ocupându-ne doar, insist, de perspectiva lingvistică.

3. Teza lui López García

De-a lungul paginilor cărții sale, López García încearcă să demonstreze ceea ce spune în următoarea frază, care constituie teza studiului său, pusă în discuție deja în prolog: „[în dezbaterea despre transformarea limbii latine în limbă romanică] din punct de vedere sintactic, schimbarea mai profundă nu a avut loc între secolele al VIII-lea și al IX-lea, ci în jurul secolului al IV-lea, când influența grecească determină o modalitate specifică de a scrie latină care va fi conservată în *Vulgata*”. În această formulare a tezei, îndrăznesc să sugerez pornind de la deducții personale determinate de alte pasaje ale aceleiași lucrări, s-ar putea corecta sintagma „influența grecească” prin alta mult mai consecventă cu argumentarea autorului: „influența unor noi forme de origine ebraică trecute în greaca *koiné* a primilor creștini” (se poate observa, de exemplu, pertiniența acestei corecturi în următoarea afirmație a autorului: „La *Vulgata*, como su antecesora, la *Vetus Latina*, está influida, en su orden de palabras y en sus procedimientos sintácticos, por los moldes mentales de la lengua hebrea, los cuales traduce con bastante fidelidad”, p. 28 [= *Vulgata*, ca și antecesoarea ei, *Vetus Latina*, este influențată, în ceea ce privește ordinea cuvintelor și procedeele sale sintactice, de tiparele mentale ale limbii ebraice, pe care le traduce cu destulă fidelitate]).

Cum era de așteptat, în diferite locuri ale studiului López García extinde și clarifică conținutul și interesul tezei sale cu niște concluzii precum acestea: a) latina biblică reprezintă o ruptură în istoria limbii latine, fenomen cu consecințe lingvistice foarte importante (p. 24-25); b) gândirea Sfântului Ieronim, în *Vulgata*, secolul al IV-lea, nu se dezvoltă/ manifestă, prin urmare, prin procedee sintactice latine, nici măcar protoromanice, ci prin unele pe deplin romanice; prin urmare, nu este greu să o urmărești cuvânt cu cuvânt, fără riscul de a o modifica (p. 22-23); c) în consecință, este corect să atribuim *Vulgatei* geneza sintaxei romanice, convertirea limbii latine în spaniolă și alte limbi romanice, calificarea ei, ca să nu uităm metafora biologică, drept „embrion al sintaxei protoromanice”, p. 232 (și se poate spune chiar că o astfel de influență importantă, așa cum știe foarte bine și López García, a început mai devreme, cu primele versiuni latine ale Bibliei, așa-numita *Vetus Latina*, p. 23). Observați contrastul dintre această abordare și opinia atât de respectată, de exemplu, a lui Meillet, pentru care diferențele dintre limba *Vulgatei* (ca și cea a Părinților Bisericii) și limba celor mai reprezentativi clasici sunt doar de detaliu: „Entre la langue la plus classique et celle de la Vulgate ou des Pères de l'Église, il n'y a que des différences de détail” [Între limba cea mai clasică și cea a *Vulgatei* sau a Părinților Bisericii nu există decât diferențe de detaliu] (A. Meillet, *Esquisse d'une histoire de la langue latine*, Paris, 1966, p. 280).

Ei bine, ce îl face pe López García să pună în discuție o ipoteză ca cea expusă? Și cum ajunge să extragă niște concluzii ca acestea din istoria lingvistică a sintaxei romanice *scrise* (subliniez acest cuvânt: analiza acestei cărți se concentrează pe spaniola scrisă)? În primul rând, profesorul López García cunoaște bine lacunele și deficiențele pe care le întâlnim în studiile de sintaxă istorică spaniolă, în general, și în cele legate de originile spaniolei, în special, în comparație cu cele care se referă la nivelele fonetic, morfologic și lexical din aceeași perspectivă diacronică. Acest aspect, negativ, al lipsei de echilibru în ceea ce privește atenția față de diversele discipline ale istoriei lingvistice spaniole ar putea justifica prin el însuși în mod satisfăcător prezenta cercetare. În plus, într-o lucrare cu aceste caracteristici autorul este călăuzit, fără îndoială, nu doar de obiectivul concentrării asupra analizei fenomenelor concrete ale evoluției istorice, ci și de intenția de a testa o ipoteză prin instrumente științifice derivate din propria concepție despre limbaj. Mai concret, un astfel de rezultat radical al examenului contrastiv între tipologiile latină și romanică (adică faptul că *Vulgata* rupe configurația sintactică tradițională a limbii latine și încorporează o nouă tipologie de formă ebraică) a presupus, în opinia sa, aplicarea unei metode puternice; și astfel, autorul „adopta el modelo de la teoría de catástrofes para enfrentarse a una hipótesis de este tipo” [= adoptă modelul teoriei catastrofelor pentru a face față unei ipoteze de acest tip] (p. 8). În cele din urmă, punctul său de pornire este următorul: la fel cum Menéndez Pidal a putut descoperi în textele latine cele mai vechi mărturii/ urme ale limbilor romanice, atât fonetice, cât și morfologice, de ce nu este posibil să folosim de asemenea și surse latine pentru a găsi primele mărturii sintactice? Toate aceste motive ar fi suficiente pentru a explica motivul alegerii pe care López García o face despre subiectul care ne interesează.

Și cu privire la a doua întrebare, cea care ne-ar putea interesa cel mai mult (cum putem ajunge la astfel de concluzii atât de inovatoare din istoria lingvistică a sintaxei romanice?), ne atrage atenția faptul că, și în acest caz, se recurge la creștinism ca circumstanță istorică ce va declanșa procesul evolutiv al modularii sintaxei latine. Creștinismul pătrunde, potrivit lui López García, cu o doctrină plină de conținuturi religioase și morale pe care le denumeste „s sofisticate”, „care vorbesc despre lumi posibile”. Și ca o consecință a interiorizării și a trăirii acestor complexe principii religioase, creștinii primitivi, cu bagajul limitat al componenteii sintactice textuale a latinei populare, se confruntă cu provocarea de a le exprima în mod corespunzător. Și atunci, în această situație concretă, decid să adopte „una sintaxis textual mucho más rígida que la del latín clásico, la sintaxis de la *Vulgata*, que es el embrión de la sintaxis protorromance” [= o sintaxă textuală mult mai rigidă decât cea a latinei clasice, o sintaxă a *Vulgatei*, care este embrionul sintaxei protoromanice] (p. 232, concluzii finale).

Este surprinzător faptul că în această *nouă* sintaxă nu contează deloc amprenta limbii orale sau vorbite. López García, așa deduc eu, se vede obligat din punct de vedere științific să se conformeze riguros principiului conform căruia oralitatea și scrisul sunt independente una de cealaltă. Din acest motiv, el marginalizează în mod

intenționat textele latinei vulgare, pe care o asociază fără doar și poate cu limba vorbită. Nu este interesat, deci, să examineze în lucrarea sa structura limbii vorbite, ci numai pe cea a limbii scrise. Textele orale ar putea să creeze confuzie pentru că nu corespund cu imaginea sintaxei pe care ne-o pun la dispoziție gramaticile. Și nu este convenabil să ne îndepărtăm de această *nouă* sintaxă luând în calcul o posibilă amprentă a limbii orale deoarece, în opinia sa, oralitatea latină nu este suficient cunoscută. Deși unele texte ale latinei vulgare sunt texte conversaționale, care vin să reflecte discursul, conversația reală (printre altele, se remarcă cele de la Plaut, *Satyricon*, *Predici* ale Sfântului Augustin, p. 29), ele sunt lipsite, totuși, de o componentă sistematică de sintaxă a limbii vorbite (și, în consecință, a limbii scrise), adică nu ne oferă, în general, în mod adecvat schemele de organizare ale sintaxei colocviale. De asemenea, autorul neglijează, în plus, o urmă ipotetică a limbii vorbite în *noua* sintaxă scrisă deoarece, în opinia sa, nu există aproape nicio diferență între cele câteva texte orale în latina vulgară și scrierile în latina creștină: „Lo curioso es [avertizează López García] que cuando se consideran las fuentes que se suelen contar como testimonios del llamado latín vulgar, es decir, los textos que presuntamente reflejan el habla y su evolución, nos encontramos con que fuera de la *Coena Trimalchionis*, anterior al desarrollo del cristianismo, casi todos los testimonios son textos del latín cristiano en los que se advierte la impronta bárbara y simplificadora del latín bíblico” [= Curios este că, atunci când privim sursele care sunt de obicei considerate mărturii ale așa-numitei latine vulgare, adică textele care reflectă, probabil, discursul și evoluția acesteia, constatăm că, în afară de *Coena Trimalchionis*, înainte de dezvoltarea creștinismului, aproape toate mărturiile sunt texte ale latinei creștine în care se observă amprenta barbară și simplificatoare a latinei biblice] (p. 26-27). De exemplu, în *Peregrinatio ad loca santa* a călugăriței Egeria, cu o structură sintactică asemănătoare celei biblice: „[ordinea cuvintelor] coincide con el de las lenguas románicas hasta extremos verdaderamente sorprendentes” [= coincide cu cea din limbile romanice până la extreme într-adevăr surprinzătoare] (p. 28). Noul model tipologic reprezentat de latina *Vulgatei* va influența, așadar, în mod decisiv latina creștină, în el își află rădăcinile, astfel încât, în opinia sa, toate marile schimbări ale acestei limbi, latina creștină, pot avea doar această origine.

În textele protoromanice schimbările provocate de *Vulgata* erau, prin urmare, foarte vizibile. Și deja în secolul al XI-lea, când cei câțiva clerici care știau să scrie în această latină cu o sintaxă „biblizată” au optat pentru scrierea romanică (adică o scriere cu aceeași sintaxă, dar cu o nouă morfologie), „se limitaron a copiar el esquema de la oración y del texto a que había llegado el latín biblizante y que se había consolidado, con muy pocos cambios posteriores, ya en el siglo IV” [= s-au limitat la a copia schema propoziției și a textului în care a fost păstrată latina ‘biblizată’ și care a fost consolidată, cu foarte puține modificări ulterioare, încă din secolul al IV-lea] (p. 31).

4. Contribuțiile filologice ale lui González Ollé împotriva tezei lui López García

González Ollé începe prin a recunoaște faptul că nu s-a gândit niciodată la posibilitatea ca un anumit text, oricât de mare ar fi fost influența sa, să poată fi sursa sintaxei romanice. Această atitudine de neîncredere față de o astfel de propunere atât neobișnuită de cauzalitate în domeniul lingvistic îl conduce, pe de o parte, la a încerca să dovedească *more philologico* că sintaxa romanică nu își are originea nici în *Vulgata*, nici în *Vetus Latina* și, pe de altă parte (sarcină care, aparent, nu ar trebui înțeleasă ca o pierdere de timp), la a confirma că sintaxa romanică provine din *latina vulgară*, adică din sistemul lingvistic al latinei primitive. Aceste traduceri biblice nu marchează, în opinia sa, nicio modificare în istoria latinei, nici nu generează inovații calitative în sintaxa acestei limbi, deoarece autorii ei căutau de obicei să faciliteze înțelegerea textului sacru; și tocmai din acest motiv ar fi trebuit să pornească de la registrul vulgar. Pe Sfântul Ieronim, după cum se dovedește în nenumărate rânduri, îl interesează, în primul rând, caracterul inteligibil al textului; el nu-și face griji în legătură cu artificii sau ornamentul versiunii sale biblice. Prin urmare, va căuta doar să se adapteze limbii orale, registrului latinei vulgare. Ne aflăm pur și simplu în fața manifestărilor latinei vulgare, deși unele eminente, evident, datorită conținutului, extinderii și difuzării textului; manifestări ale acelei linii evolutive a limbii latine care constituie sistemul lingvistic popular și care, în consecință, nu se conformează modelului latinei clasice; este un registru care urmează un curs spontan, fără reguli, dar un curs care are ca punct terminus limbile romanice. *Vulgata*, insistă González Ollé, „ha de alinearse, aun perteneciente al *genus sublime*, con variados textos aceptados como genuinos representantes del latín vulgar” [= trebuie să se înscrie, chiar dacă ține de *genus sublime*, în seria diverselor texte acceptate ca adevărate reprezentante ale latinei vulgare] (p. 634), *Vulgata* „constituye una de las mejores y mayores muestras del latín vulgar” [= constituie una dintre cele mai bune și mai extinse mostre ale latinei vulgare] (p. 634, n. 28).

González Ollé se străduiește, în special, să arate că aceste versiuni biblice sunt precedate de alte manifestări, care trebuie considerate mai reprezentative decât ele, având în vedere similitudinea lor mai mare cu sintaxa romanică. În acest scop, el observă că Dardel și Wüest, cercetători renumiți ai perioadei protoromanice, susțin existența unei prime reduceri a flexiunii nominale doar la acuzativ în secolul I î.Hr., care ar dovedi că textele în care apare așa-zisul fenomen ar trebui să fie incluse printre cele ale tipologiei sintactice a recțiunii (cf. J.N. Adams, *A typological approach to Latin word order*, IF 81, 1976, p. 70-99 și R. de Dardel și J. Wüest, *Les systèmes casuels du protoroman. Les deux cycles de simplification*, VR 52, 1993, p. 25-65). Și cu același scop, González Ollé oferă o selecție, foarte ușor de înțeles, de fragmente scurte de astfel de manifestări, acceptate în unanimitate ca reprezentanți autentici ai latinei vulgare și care sunt cu mult înainte de *Vulgata* (mai exact, acestea variază de la secolul I î.Hr. până în secolul al III-lea d.Hr.). Interesul, global, nu doar sintactic, al acestor manifestări ale latinei vulgare este foarte bine rezumat în următoarea

afirmație a acestui autor: „Cualquiera de los textos seleccionados [...] resulta tan fácil de comprender o más que la *Vulgata*, no sólo por su proximidad a la sintaxis románica en la disposición lineal de regente y regido, sino porque presenta una evolución fonética y morfológica más marcada que ella” [= Oricare din textele selectate [...] este la fel de ușor de înțeles, chiar mai ușor decât *Vulgata*, nu doar prin asemănarea cu sintaxa romanică în ceea ce privește dispunerea liniară a elementului regent și a celui subordonat, ci pentru că prezintă o evoluție fonetică și morfologică mai pronunțată decât ea] (p. 636).

Și cu același scop de ajustare, de asemenea cronologică, a diferitelor contribuții textuale, González Ollé susține, subliniind, că latina „biblizată” a trebuit să se ridice de la propria (para)liturghie primitivă, care a urmat modelele sintactice ale latinei vorbite de atunci (dacă nu pe ale celei grecești), astfel încât nu a putut interveni în schimbarea sintaxei clasice (p. 639, n. 47).

Acum, înainte de această, pentru el, justificată negare a implicării versiunilor latine, înainte de această decădere radicală a inovării, trebuie formulată următoarea întrebare: nu a jucat, așadar, *Vulgata* niciun rol relevant în originile constitutive ale sintaxei romanice? Ei bine, aprecierea lui González Ollé despre această posibilă influență este, în fond, foarte pozitivă: deși nu poate fi atribuită nicio inflexiune lingvistică, este surprinzător faptul că un text care adoptă *stylus humilis*, și din acest motiv este respins, ajunge nu după mult timp „acceptado, reverenciado y propagado por doquier. Es esta nueva situación [la de un texto *humilde*, aceptado, reverenciado y propagado por doquier], inseparable, claro, de su mensaje doctrinal, la que capacita a la *Vulgata* (obra inserta, no aislada, en la continuidad de una remota tradición lingüística latina) para influir en la constitución de la sintaxis románica” [= acceptat, venerat și răspândit pretutindeni. Această nouă situație [a unui text „smerit”, acceptat, venerat și răspândit pretutindeni] nu poate fi, evident, separată de mesajul său doctrinal, îi permite *Vulgatei* (operă inserată, neizolată, aflată în continuitatea unei îndelungate tradiții lingvistice latine) să influențeze constituirea sintaxei romanice] (p. 671), cu alte cuvinte, să contribuie cu eficacitate la importanta funcție de modelare a sintaxei romanice. Dar, de asemenea, îi permite să contribuie și la acțiunea la fel de importantă de difuzare a lor: de la acceptarea populară, restrânsă, a numeroaselor construcții sintactice „s-a trecut (subliniază González Ollé), din cauza efectului textelor biblice, la o extraordinară difuzare”. Dau un exemplu, pe care îl extrag tot din lucrarea sa, pentru a înțelege mai bine acest rol important de difuzare pe care îl joacă versiunile biblice: coincidența expresiei incipiente în Plaut *dicere ad aliquem* (pentru *dicere alicui*) cu cea mult mai frecventă pentru aceeași sintagmă (complement indirect format cu *ad* + acuzativ) în traduceri latine (mai puțin frecventă în *Vulgata*, care tinde către construcția cultă cu dativul, decât în *Vetus Latina*, unde expresia *dicere ad aliquem* poate fi pusă pe seama unui calc după sintagma grecească *eipein pros tina*) face ca folosirea frecventă a bibliilor latine să constituie o forță externă puternică pentru generalizarea aceleiași construcții sintactice în latina târzie, și fără a pierde din vedere faptul că construcția menționată stă, de asemenea, la originea expresiei romanice *decir a aguien* (= „a spune cuiva”).

Sfântul Ieronim a acceptat misiunea pe care i-a dat-o papa San Dámaso de a revizui *Vetus Latina*, în anul 382, dar rezultatul obținut la sfârșitul acestei operațiuni, în anul 406, nu constituie, sub nicio formă, o entitate idiomatică unitară din punct de vedere formal. Astfel, în comparație cu textul Vechiului Testament, despre care se poate spune că este o traducere ieronimiană după originalele ebraice sau aramaice, textul Noului Testament constituie o revizuire riguroasă a *Vetus Latina*, dintr-o versiune a *Italei* care până astăzi nu a fost identificată, la care se adaugă consultarea unei versiuni în greacă. De aceea, în acest caz, în versiunea Noului Testament (sau mai degrabă, cu siguranță, în ceea ce privește Evangheliile: încă nu se știe cu certitudine dacă revizuirea celorlalte cărți din Noul Testament a fost realizată de colaboratorul său Rufino el Sirio), Sfântul Ieronim nu a fost propriu-zis un traducător, ci doar un simplu revizor; potrivit lui González Ollé, corecțiile introduse în revizie sunt rare și puțin importante. Deci, textul evanghelic pe care Sfântul Ieronim îl inserează în *Vulgata* prezintă o configurație idiomatică care, cu excepția celor câteva variante rezultate în urma reviziei, corespunde, în general, cu traducerea anterioară cu două sau trei secole, cea a *Vetus Latina*. Din acest motiv, se impune, avertizează González Ollé, să fie urmată această orientare metodologică: „cualquier enjuiciamiento lingüístico de carácter general sobre el Nuevo Testamento de la *Vulgata* deberá transferirse, en buena ley, a la *Vetus Latina*, donde encuentra su justa aplicación. A su vez, las observaciones puntuales deberán contar asimismo con la lección de ella” [= orice judecată lingvistică cu caracter general despre Noul Testament din *Vulgata* va trebui transferată, pe drept cuvânt, către *Vetus Latina*, unde își găsește aplicația justă. La rândul lor, observațiile punctuale vor trebui corelate și cu lecțiunea de acolo] (p. 649-650).

În mod concret, verificările imediate, la care s-a făcut referire mai devreme, realizate de González Ollé corespund unei comparații sintactice a mai multor construcții din *Vetus Latina* și *Vulgata*. Mai exact, fenomenele pe care le compară sunt acestea: 1) exprimarea complementului indirect cu *ad* + acuzativ în loc de dativ: *dixit ad mulierem* (pe care l-am menționat deja); 2) construcția infinitiv cu *ad* în loc de gerunziu: *ad offerre sacrificium*; 3) folosirea lui *in* cu ablativ pentru a exprima punctul de sosire în cazul verbelor de mișcare: *fuge in Aegypto*; 4) construirea termenului de comparație cu ajutorul lui *quam* cu adjectiv pozitiv și cuantificator: *candidiores magis quam lac*; 5) subordonarea cu conjuncțiile *qu-* (*quia*, *quoniam*, *quod*) în loc de infinitiv: *dico quia tu es Petrus*; 6) propoziția interogativă indirectă cu *si*: *dicas nobis si tu es Christus*. Și acestea sunt rezultatele comparației: Sfântul Ieronim respectă *Vetus Latina* în ceea ce privește folosirea lui *qu-* (*quoniam*, *quia*, *quod*) pentru completivele analitice și folosirea lui *si* pentru interogativele indirecte; în schimb, niciodată sau aproape niciodată nu acceptă fenomene populare din *Vetus Latina* ca cele remarcate mai sus; în locul lor, el preferă norma clasică, tinde să urmeze modelul cult. La rândul său, examinarea adaugă faptul că „la sintaxis de la *Vetus Latina* está más próxima al protorroance, por mayores coincidencias con la evolución conducente a él, que la sintaxis de la *Vulgata*. En esta, la arraigada *latinitas* de San Jerónimo le ha hecho borrar rasgos, aceptados algunos, del latín vulgar”

[= sintaxa din *Vetus Latina* este mai apropiată de protoromanică, prin coincidențe mai mari cu fenomene evolutive care duc la aceasta, decât sintaxa *Vulgatei*. În rădăcinata latinitate a Sfântului Ieronim l-a făcut să șteargă trăsăturile latinei vulgare, chiar și unele acceptate] (p. 670). Și concluzia finală la care ajunge González Ollé este aceasta: „Descarto, pues, que la sintaxis románica se origine en la *Vulgata*, regresiva en la evolución vulgar por cierto sometimiento a la norma clásica [...], menos idónea, por tanto, que la *Vetus Latina* (anterior en más de dos siglos) para aquel desempeño” [= Nu sunt de acord, deci, că sintaxa romanică își are originile în *Vulgata*, care reprezintă un regres din perspectiva evoluției latinei vulgare prin anumite supuneri la norma clasică [...], și corespunde mai puțin, prin urmare, decât *Vetus Latina* (care îi este anterioară cu mai bine de două secole) acestui proces] (p. 670).

5. Considerații finale

Este foarte important de reținut că, în ciuda divergențelor întâlnite în respectivele studii, López García și González Ollé par să fie de acord asupra unui aspect pe care îl consider fundamental. Ambii acceptă, în fond, că *Vetus Latina* și *Vulgata* au anunțat sintaxa romanică cu mult înainte de textele protoromanice, adică prin ele se face cunoscută, se exprimă sintaxa romanică precursore a celei protoromanice. Acum, López García situează exact în aceste versiuni latine originea acestei sintaxe: după el, în *Vetus Latina* și *Vulgata* se regăsesc în avans structurile sintactice adoptate în limbile romanice (sintaxa romanică „comienza con la *Vulgata* y aun puede decirse que había comenzado antes con las primeras versiones latinas de la Biblia” [= începe cu *Vulgata* și se mai poate spune că a început înainte, odată cu primele versiuni latine ale Bibliei], p. 23). În schimb, González Ollé, care găsește în astfel de versiuni originea generalizării sintaxei romanice în latina creștină, anticipează în mod deosebit sintaxa precursore celei protoromanice: el își concentrează atenția asupra fenomenelor sintactice atestate deja la Plaut și la alții, multe dintre ele documentate în texte cu mult înainte de versiunile latine ale Bibliei (în selecția de scurte fragmente din latina vulgară publicată de el se remarcă prin vechimea lor o *tabella defixionis* din a doua jumătate a secolului I î.Hr., două fragmente din *Satyricon*, atribuit lui Petronius, și trei *Scrisori familiale* din secolele I-II d.Hr.).

În cele din urmă, este important să insistăm asupra concluziei, în opinia mea, esențiale a contribuției lui López García. Conform deducției sale finale, caracterului „sofisticat” al conținuturilor religioase și morale ale creștinismului i s-a datorat, în ultimă instanță, faptul că sintaxa *Vulgatei* a devenit „embrionul” sintaxei scrise protoromanice. Sau, mai precis, acestei caracteristici doctrinale, completată cu atitudinea pragmatică a primilor creștini. Aceștia, de fapt, puși în fața provocării de a fi nevoiți să exprime conținuturi atât de complexe, nu s-au putut baza, evident, pe latina populară; în plus, pentru că o considerau nepractică, lipsită de rigiditatea necesară, ei au respins, de asemenea, sintaxa latinei clasice; și, în aceste circumstanțe, au decis să adopte sintaxa textuală a versiunii biblice, a *Vulgatei*. Pe scurt, în

ceea ce privește modificarea decisivă a sintaxei scrise, cauza ei, conform acestei teze, a fost motivată, explicată, prin acești doi factori externi. Așa cum și în versiunile biblice se găsește cauza succesului propagării sale.

Este clar că prezenta temă se potrivește foarte bine cu obiectivele pe care ni le-am stabilit la Institutul de Origini ale Limbii Spaniole de la Centrul Internațional de Cercetare a Limbii Spaniole (CILENGUA). Ea atinge, de fapt, aspecte fundamentale ale epocii genezei și ale originilor istorice ale limbii spaniole, precum și alte aspecte legate de componenta de bază a proiectului general „Biblias Hispánicas”: traducerile și interpretările Bibliei.

Rămân în mod evident de descoperit multe spații de cercetare complementare care necesită atenție științifică. De exemplu: a) o expunere istorică obiectivă a gradului și a procesului de pătrundere în diferitele pături sociale a numeroaselor și transcendentelor valori, schimbări și inovații spirituale ale creștinismului de-a lungul primelor secole ale epocii noastre; b) un studiu aprofundat asupra influenței diferiților factori, externi și interni, în explicarea finală a schimbărilor lingvistice, din diferite ipoteze epistemologice; c) analize teoretice de substanță privind evoluția independentă și cronologic distinctă a fiecăreia dintre componentele lingvistice, în acest caz cu deosebită atenție către componenta sintactică; d) în cadrul coordonatelor multilingvismului social și ale determinantilor sociali și culturali, o analiză a consecințelor transferurilor lingvistice și culturale ale contactului dintre limbi, pentru a obține o cunoaștere completă a cauzelor și a principiilor generale și istorice ale schimbării lingvistice; e) studii despre sintaxa biblică ebraică, greacă (VT și NT) și latină (*Vetus Latina* și *Vulgata*), precum și comparații textuale ample între *Vulgata* și diferitele ramuri ale *Vetus Latina* (*Afra*, *Itala* și în special *Hispanica*), pentru a obține rezultate mai sigure; f) colaborări privind istoria textuală a *Vulgatei* sau despre eficiența și influența *Vetus Latina* în textele latine din Hispania; g) cercetări asupra sintaxei latinei creștine în general sau asupra latinei istoriografice târzii; h) o analiză a posibilelor fenomene sintactice prezente în texte semicastiliene sau castiliene primitive (de exemplu, în proza „alfonsi”), dar inexistente în tipologia sintactică a traducerilor latine biblice, cu o atenție deosebită pentru sintaxa timpurie a altor limbi romanice; i) un studiu comparativ al sintaxei textelor biblice „originale” (ebraic, grec, latin) cu cea a traducerilor medievale spaniole, precum și al acestora între ele (E6 s. XIII a treia parte din *General Estoria versus* E3, E4, RAH ms.87, BNE ms. 10.288, *Biblia de Alba* și traducerea în spaniolă a lui Nicolás de Lira, toate din secolul al XV-lea etc. Și mai ales în comparație cu traducerile în ladino, *Biblia de Ferrara*, *Asá o Hayim*) etc.

Dar mai presus de acestea și de multe alte obiective de cercetare relevante, este necesar, după părerea mea, să ne unim toate eforturile și mijloacele științifice pentru a răspunde la următoarea întrebare: o traducere latină *verbum e verbo* din ebraică (sau din greacă) a putut, practic de la sine, în Vechiul Testament, să contureze o nouă sintaxă, perpetuată în textele latino-romanice? Dacă răspunsul ar fi afirmativ, fenomenul, atât de original, ar fi surprinzător (așa îl califică González Ollé, referindu-se la această nouă abordare a problemei, p. 657). Dar pentru aceia dintre

noi care deja am petrecut ceva timp comparând originalul ebraic cu versiunea latină a lui Ieronim în diverse pericope biblice, surpriza, sau, mai degrabă, curiozitatea inițială devine un stimul, amplificat acum prin chibzuința și îndemânarea unui maestru al filologiei, așa cum este González Ollé: „Una segura conclusión exigiría cotejar el original hebreo con la versión latina; así procede A. Ceresa-Gastaldo [*Il latino delle antiche versioni bibliche*. Roma, 1975], con unas pocas, pero relevantes muestras [...]. Parecen faltar al respecto, según mi información, estudios de más fuste” [= O concluzie sigură ar necesita confruntarea originalului ebraic cu versiunea latină; așa procedează A. Ceresa-Gastaldo [*Il latino delle antiche versioni bibliche* Roma, 1975], cu exemple puține, dar relevante [...]. Se pare că lipsesc în acest sens, conform informațiilor mele, studii de mare anvergură] (p. 658, n. 127).

Astfel, am putea fi înclinați să concluzionăm că o cunoaștere deplină a originii finale a sintaxei romanice scrise poate să se obțină doar când se va lămuri, de asemenea cu siguranță absolută, originea însăși a noii sintaxe a versiunilor biblice latine. În această direcție, cred, trebuie să cercetăm, dar nu doar cu exemple, insist, oricât ar fi de relevante, ci cu lucrări monografice, care să tindă spre exhaustivitate. Personal, deși fără nicio convingere, plec de la părerea, susținută, totuși, pe baze empirice, potrivit căreia sintaxa textului original ebraic condiționează deseori obiceiurile expresive ale traducătorului sau revizorului, care, supus principiului exigent al literalității, configurează tipologia sintactică a textului său latin adoptând formele, atât de neprelucrate uneori, ale textului original.

Plecând de la trăsături ale latinei biblice ca traducerea ieronimiană din Vechiul Testament a conjuncției ebraice *ki*, cu valoare de transpunător al unei propoziții la funcția substantivă de complement direct, prin conjuncțiile *quia*, *quoniam*, *quod* (vizibilă în textele populare, mai rară în cele clasice), și de la multe altele, destul de cunoscute, derivate tot din limbile originale ebraică și aramaică (ca acestea pe care le descrie García de la Fuente: genitivul superlativ, cel care indică o calitate, plurale ale unor substantive care în latină cunosc doar singularul, folosirea lui *homo*, *vir*, *anima*, *frater*, *amicus* și a altor termeni cu valoare de pronume indefinite, folosirea formelor verbale finite în loc de adverbe, a viitorului în loc de imperativ, *in* cu valoare instrumentală, coordonarea cu *et* în loc de subordonare de diferite tipuri, dislocarea totală a ordinii normale a cuvintelor care caracteriza latina clasică etc. Cf. O. García de la Fuente, *El latín bíblico y el latín cristiano: coincidencias y discrepancias*, RA 29, 1996, p. 25-41), este ușor de observat că limba latină rezultată din această traducere adesea dobândește o tentă clar semitică. Este vorba, mai ales, de modalități de expresie străine de creativitatea și sensibilitatea lumii clasice, de termeni și construcții sintactice care ajung să pătrundă profund în textele latinei creștine. J. Fontaine simte acest spirit și înveliș semitic, cu influența sa importantă asupra limbii scrise a creștinilor: „Par le grec du Nouveau Testament, ou les traductions grecques de l’Ancien, c’est un nouvel apport de l’hellénisme à la langue et à la littérature latines. Mais cet apport est également neuf en un sens plus radical. Car à travers le grec, c’est aussi l’araméen et l’hébreu ancien qui se diffractent; et cela, moins au niveau matériel du lexique que dans les tours originaux de l’expresión biblique. Tout un ‘univers de

discours' semitique diffuse ainsi en latin non seulement l'étrangeté de certains vocables, mais surtout des catégories de pensée, des formes de sensibilité, voire des manières de composer, qui sont sans commune mesure avec le monde familier de la culture classique, entendue en un sens «hellénistique-romain» [= Prin greaca Noului Testament, sau prin traducerile grecești ale celui Vechi, se produce o nouă contribuție a elenismului la limba și literatura latină. Dar această contribuție este la fel de nouă într-un sens mai radical. Căci prin intermediul limbii grecești se propagă de asemenea limba aramaică și ebraica veche; iar aceasta se întâmplă mai puțin la nivelul material al lexicului decât în turnurile originale ale expresiei biblice. Un întreg 'univers al discursului' semitic răspândește astfel în latină nu doar ciudățenia anumitor cuvinte, dar mai ales categorii de gândire, forme de sensibilitate, ba chiar modalități de compunere care nu au nimic în comun cu lumea familiară a culturii clasice, înțelegă într-un sens „elenistic-roman”] (*La littérature latine chrétienne*, Paris, 1970, p. 9).